

„Szemet szemért”

A tanulmány az antropológia és az irodalom ötvözése által, azaz irodalmi–antropológiai megközelítésben vizsgálja a vakság jelenségét, szimbolikáját és hermeneutikáját a mitológiai Teiresziasz és a bibliai Saulus példáján keresztül. Ezen két alakot az teszi különlegessé, hogy *a látás képességének hiánya magában a látásban pótlódik náluk*. Látás helyett „látást” kapnak. A vakság által történő látás, a nem nézhető látásának problematikája áll a vizsgálat középpontjában. Ha az antropológia az „idegenség diszciplínája”, akkor az idegen, amit kutatunk, jelen esetben a szöveg. A különböző kultúrákban nem egyféleképpen vak az ember. Bár az irodalom által szemléltetett vakságok fikciós eredetűknél fogva csak részben szolgálhatnak releváns eredményekkel az antropológia számára, az irodalomtudomány szempontjából azonban éppen ez a „poétikai többlet” az, amely igazán érdekes vizsgálódásokra ad okot, s melyhez viszont érdemben tud hozzátenni az antropológia.

A tanulmány irodalmi-antropológiai megközelítéssel vizsgálja a vakság jelenségét, szimbolikáját és hermeneutikáját a mitológiai Teiresziasz és a bibliai Saulus példáján keresztül, interkulturális kitekintésekkel, reflexiókkal és párhuzamokkal egyetemben.

Saulus és Teiresziasz is transzcendens, szakrális látás képességének birtokába jut szeme világának elvesztésével egyidejűleg. Transzcendens látásuk feltétele a fizikális vakság. Teiresziasz, a jelenre vakká tett férfi a jövőbe látás képességének adományát kapja. Paulus számára pedig háromnapos vaksága teszi lehetővé a hit világának megnyílását, az Isten-látás képességének szentségét.

Tudományosan megállapított tény, manapság már inkább közhely, hogy bizonyos képesség elvesztése, hiánya pótlódik más képességben/képességekben.¹ Ezen két alakot azonban az teszi különlegessé, hogy *a látás képességének hiánya magában a látásban pótlódik náluk*. Látás helyett „látást” kapnak.

Az antropológus szövegei azon a feltételezésen alapulnak, hogy az igazság önmagáért beszél, de a gyakorlatban neki kell azért beszélnie (Maquet 2003:515). Minthogy nem egyedül antropológiát tanultam, hanem irodalmat is, nem tudok és nem is akarok csak antropológusként írni és gondolkodni. „Az irodalmi szövegek olvashatóak antropológiai alapon, egyrészt, mert ismeretet tartalmaznak az emberről, másrészt mert az irodalom állandó interferenciális kapcsolatot tart fenn a kultúra egyéb diskurzusaival, mint történelem, mítoszok stb. Az irodalmi műalkotások nem értelmezhetőek többé zárt jelentésű szöveggé. Az irodalmi szöveg állandó kölcsönhatásban áll az élettel, az emberrel, a történelemmel, a kultúrával stb. Az irodalom interkulturális jelenség, az antropológia pedig globális diszciplína, mely jól használhatóan képes azt befogadni.” (Kiss 2003:431–437.) Az antropológus képes más típusú kontextusban értelmezni egy szöveget, egészen más típusú érzékenységgel, más háttértudás birtokában közelíteni egy szöveghez, mint ahogyan az egy hagyományosan irodalmi kontextusban történe.²

„Az irodalom soha nem csak textus, hanem mindig kontextus is egyben.” (Takáts 2004) Céloom a szövegnek mint a kultúrának, a kulturális szimbolizáció hordozójának feltárása.

Néhány szót szeretnék ejteni a terep problematikájáról, mely jelen esetben elkerülhetetlen, mert dolgozatomban a terep maga az irodalom, a szöveg, az olvasott és értelmezett textus. „Terepre menni” ez esetben azt jelenti: olvasni, hermeneutának és interpretátornak lenni. Az irodalmi figurák esetében a belső látásmódra, az émius pozícióra az irodalmi szöveg olvasása közben teszünk szert. A szöveg nyitja ki szemünket a mű világára. Látni kezdjük a történetet, behelyezkedünk, együtt éljük át az eseményeket a szereplőkkel mindamellet, hogy a megfigyelő pozícióját öltjük magunkra. Mondhatni, részt vevő megfigyelést folytatunk.

Mindannak, amit az írók visszaadnak műveikben, fontos része a fikció éppen úgy, mint a valóság, hiszen az álmok, a képzelgések, a vágyak éppúgy az élet szerves részei, az élet s így kultúránk meglévő, ezért valós elemei, mint a bizonyítható, kézzelfogható dolgok.³ Az írók tehát írnak, és kultúrát alkotnak, melyet mi visszaolvasunk. Mikor szöveget olvasunk, irodalmat olvasunk, akkor is kultúrát kutatunk.

Az antropológia az „idegenség diszciplínája”. Az idegen, amit kutatunk, jelen esetben a szöveg. Az irodalmi szöveg a „más”, amit meg kell ismernünk, az idegen mint jelentés a másik én. A dekódolásra váró kód, mi pedig a kódfejtők.

Irodalomban terepen lenni kihívás. Az irodalmi szöveg mint műalkotás játékra hív. S ez a játék nem mellőzi a komolyságot. A játéknak szabályai vannak, megköveteli a komolyságot. Ha nem vesszük komolyan a játékot, akkor játéksiságától fosztjuk meg.

Ahogy arra Gadamer *Igazság és módszer* című könyvében (lásd még Huzinga: *Homo ludens*) rámutat: a műalkotást szemlélő befogadó úgy viselkedik, mint a játékos a játékban. Ez a játék átlényegít; amikor olvasunk, és tényleg benne vagyunk a játékban, olyankor nem foglalkozunk a külvilággal. Egy játéktérbe lépünk, a műalkotás, az irodalmi alkotás játékterébe. Ha a játék részese akarok lenni, be kell lépnem ebbe a világba. Olvasnom kell. A játékszabály, hogy a mű részei illeszkednek egymáshoz. A játék lényege az „értelmezésre hívottság”, tétje pedig a meggyőzés. A játék jó, ha a könyvet nem teszem le. Ha játékban maradok. Ha a játék elég jó arra, hogy játsszam. A kutatás első fázisában az antropológus még játékos. Ő az olvasó. A második fázisban már ő ír tapasztalatairól, már ő akar meggyőzni, ő akar átadni, ő kínálja a játékot. A játszóból játékgyáros lesz. Ám ez komoly játék. Jó játékot gyártani nehéz.

Hogy ez a játék egyéni értelmezésen múlik, az lehet. Mint ahogy minden más is.

Be kell látni az etnográfus beszámolóinak feltételes mivoltát. Hogy nincs végső olvasat. Mert ha a beszámolók korlátozzák az újraértelmezés lehetőségét, akkor az etnográfia önmagába záródik (Crapanzano 1999:514). Az írás célja a „meaning making”, hogy jelentéseket adjunk. Hogy értelmezzünk, hogy értelmet adjunk a nem ismertnek. És ha a teljes igazságot nem is fejthetjük fel, a részigazságoknak is van igazságértékük.

Továbbá – a tudományos esszé íróiként és olvasóiként – tisztában kell lennünk azal, hogy az etnográfiai igazságok önmagukban véve részlegesek. Minden igazság konstruált. A tudás lényegileg tökéletlen formája abban rejlik, hogy miközben ismereteink lyukait kitölti, folyamatosan újabbakat hoz létre. A kultúrák nem változatlan állóképek.

Pillanatok és szemszögek igazságát rögzítjük. „Nem vagyok biztos abban, hogy el tudom mondani az igazat... Csak azt mondhatom, amit tudok” (Clifford 1999:499–501).

Én is ennyit ígérhetek.

Teiresziasz vaksága

„Amit látsz, látszat, amit nem látsz, az a való”
(Németh 1958:646)

Teiresziasz, a thébai férfiú Kharikló nimfa és Euérész (vadászember) fia. A vakká s egyben jövőbe látóvá tett bölcs neve szerint is a jelek (*teirea*) magyarázója (Kerényi 1977:250) volt. Látó – mondanánk ma. Ezt a szót használjuk mindazokra, akik nem vakok, és használjuk a jövőbe látókra is. Váteszekre. Teiresziasz ez esetben a „nem látó Látó”.

Megvakulásának történetére a mitológiai hagyomány két eltérő aitiológiai (okmagyarázó) változattal is szolgál, melyekről fontos szót ejteni vakságának megértéséhez és a későbbi összehasonlításokhoz.

Megvakulás

Így szól az egyik változat: megpillantotta ifjúkorában, amit soha nem lett volna szabad megpillantania. Pallasz Athéné, a bölcsesség istennője a Helikonon a Hippukrénénel (Ló-forrásnál) déli csendben és magányban ruháit levetve fürdővel frissítette tagjait. Teiresziasz, akinek épp az első legénytoll pelyhedzett az állán, egyedül vadászott kutyáival a szent hely közelében. Nagy szomjúság gyötörte, azért a forráshoz szaladt. Akaratlan látta, amit nem szabad megpillantani. Látta Athéné keblét és ölet, s nem volt szabad többé a napot látnia. Az istennő a szemére tette a kezét, s megvakította. De kesergő társnője (Teiresziasz anyja), Kharikló kedvéért jóvendőmondóvá avatta Teiresziaszt: megtisztította fülét, hogy értse a madarak szavát, s egy somfa botot (aranypálcát) küldött neki, hogy azzal járhasson, mint a látnokok.

S íme a Teiresziasz megvakulásáról szóló másik történet, melyben ugyancsak olyasmit látott meg, amit nem lett volna szabad. Azt mesélték, hogy mint ifjú pásztor egy útkereszteződésnél a Kithairónon avagy Kylléné hegyen látott két kígyót párizni. Görögország pásztorai számára, úgy tűnik, különös jelentősége volt ennek a régi időkben, mert igazi istentréfa kiindulópontjává vált. Teiresziasz a hagyomány szerint megölte a pározó nősténykígyót, és abban a szempillantásban maga is nővé vált. Asszonyként élt ezután hét esztendeig, s megtapasztalta a férfi (férfiak) szerelmét. Hét év múltán ismét megpillantott egy szeretkező kígyópárt. Most a hímet ütötte agyon, és nyomban visszaváltozott férfivá. Épp akkor vitakozott Zeus és Héra arról, hogy a férfi- vagy a női nemnek jelent-e többet a szerelem. Teiresziaszt kérték fel döntőbírónak. Ő pedig így válaszolt: „Csupán egytized részét élvezzi a férfi, tízszer annyi gyönyörrel telik el az asszony, örvendezve lelkében.”

Héra megharagudott, hogy elárulta a nők titkát, és vaksággal büntette. Zeus viszont

a látnoki adománnyal kárpótolta, s hét emberéletnyi hosszú élettel. Vakon és isteni tudás birtokában át kellett élnie Kadmosnak és utódainak – hat nemzedéknek – sorsát, s megőrizhette tudatát, minden ember közül egyedül az Alvilágban is (Kerényi 1977: 250–251). Kiemelkedő kulcs gondolatai az előbb idézett szövegnek: a kézrátétel szimbóluma, a látás tabujának áthágása és szeme világának elvétele, mely egyben a látás adománya.

Vakság és jövőbe látás

„Fehér semmiben állok,
fehér vakságban ég és föld között”
(Szabó Lőrinc: *Ködben*. Részlet)

A vakság és a jövőbe látás fogalmának egybekapcsolása több kultúrában is megjelenik. Csak néhány példát hoznék fel ennek alátámasztására, melyeket nem mindig tudatosan használnak, de jelen vannak, s ezt a talán először paradoxonnak tűnő fogalom-együttest igazolják. Így például hasonló a helyzet a sámánok „rituális vakságának” esetében is. Mint ismert, a sámánok egyik jelentős szerepköre a jóslás. A sámánok egyik jellegzetessége Szibéria-szerte, hogy elől – de sokszor elől-hátul is – hosszabb-rövidebb szalagok, bőrszíjak, gyöngyök lógnak le róluk. A sámán szemét takarják el, ez a szemellenző azért kell, hogy a külső fény ne zavarja a sámánt/sámánasszonyt, és ily módon könnyebben, gyorsabban juthasson el a módosult tudatállapotba. Szimbolikusan úgy is felfoghatjuk, hogy a saját belső látását használja a sámán a szellemek világába való behatoláskor, de úgy is mondhatjuk, hogy ez a rituális vakság megvalósítása (Hoppál 2005:204). Vagy ahogyan az enyec sámánok esetében fogalmaz Hoppál Mihály: „Ezek a lelógó szalagok jelzik, hogy a sámánnak nincs szüksége a rendes szemére, mert ő egy »harmadik« szemmel lát a szellemek világában.” (Hoppál 2005:89)

Ugyanezt a célt szolgálta egy másik módozat is, melynek során egyszerűen egy sötét (besötétített) sátorban tartotta a sámán a révülőszeánszot (Hoppál 2005:88), azaz kívülre, a profán világra vakká kellett lenniük, hogy képesek legyenek a jövőbe, egy „másik” világba látni. Egyértelműnek tűnik, hogy nem lehetséges egyszerre kétfelé látni. A jövő látásához a jelen kell kizárni, s a jelen látásához a jövőt.

A hinduizmusban gyakori és ismert szimbólum a harmadik szem. Ilyen a pusztító Siva homlokán lévő harmadik szem is, melyről viszont kevesen tudják, hogy ez a bizonyos szem nem kifelé, hanem befelé tekint, a bölcsességet szimbolizálva (Meredith 1996:15). Ebben az esetben is a kifelé, a jelenre nem látás telítődik meg egy „mélyebb” töltetű látás szimbolikájával.

Bizonyos vélemények szerint az alvás is – vagyis a csukott szemmel való pihenés, tehát ismét csak egyfajta adott, a minket körülvevő, aktuális jelenre való vakság – nem más, mint a jövőbe látás kulcsa.

Az álmokból, ha jól és értve figyelünk, megfejthetjük jövőnket. Így ír az egyik álmoskönyv: „Előfordulhat, hogy valamely álommagyarázatunk tényleg az Ön jövőjét mutatja. – S zárójelben megjegyzem, így folytatja – Ha nem így történne, talán az Ön álma volt a hibás.” (Eröss-Zánkai 1990:5.) A mohamedán vallásban is igen nagy sze-

repe van az álmoknak mint Isten akaratának megjelenítőinek. Egyfajta kapocsként, közvetítőként van jelen az álom a szakrális égi és a profán földi világ között (Eröss-Zánkai 1990:179).

A nem látás gyakorta olyan dimenziókba vezet, mely szakralitással átitatott. Gondolok itt olyan hétköznapi példákra, mint az ima, melyet mély áhítatban gyakran behunyt szemmel mormolunk, vagy a csók, melyet a pillanat varázsában nem nyitott szemmel vizsgálódva adunk és kapunk, hanem átadva magunkat valami egyetemesebb szépnek és tökéletességélménynek.

Am az antikvitásra fókuszálva csupán a szakralitás és a vakság fogalmainak összekapcsolása nem lenne elégséges. Még egy nagyon fontos jelenséggel kell tágítanunk és kiegészítenünk ezt a kört: a tabuéval.

Tabu, szentség, vakság

*„Hunyd be a szemed, és látni fogsz”
(Joseph Joubert)*

Nem elégséges, sőt értelmetlen jelen esetben csupán a vakság és a szentség fogalmának összekapcsolása, mivel ha nem Mircea Eliade „szent”-definíciójára fókuszálunk, melynek első zanzásítása így hangzik: „a profán ellentéte” (Eliade 1987:6), hanem Devecseri Gábor meghatározását használjuk – mely külön a görögökre vonatkozik, s ezért jelen esetben relevánsabb –, közelebb jutunk a megoldáshoz. E szerint „Mert mit jelentett az, hogy szent? Annyit, nem többet, de nem is kevesebbet – hogy létezett. Volt, volt, volt és valaminek szentelve volt. A mítoszteremtő görögök számára ez mindenkor elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy bárkit és bármit megkülönböztetett tisztelettel övezzenek. De ha mindent megkülönböztetett tisztelettel öveztek, hol maradt végül maga a megkülönböztetés? A különös az, hogy egyáltalán nem maradt el: mindenütt jelen volt, és mindent magasra emelt, különleges magaslatra – noha együtt a többivel.” (Devecseri 1972:7.)

Mivel minden különös magaslatra emeltek, szentnek számított, ezért jelen esetben sem bírna különösebb, kiemelt jelentőséggel. Különös jelentőséget az biztosít Teiresziasz vakságának, hogy nemcsak a szentség, hanem a szentség és a tabu áthágásának együttese jelenik meg nála vaksága révén. Egy halandó számára tiltott dolog a jövőt látni. Ez már az isteni szféra határait súrolja. Tehát nem csupán a nem látás szentsége, hanem a látás tabuja is fontos tényező jelen esetben.

E három jelenség együttes előfordulása azonban több kultúrában is fellelhető, s egyes természeti népeknél az incestustabu révén jelent meg. A vérfertőzési kísértés tiltására tabuk⁴ léptek életbe. A szent maga a vérrokon volt, aki azonos totemhez tartozása révén élvezte ezt a kiváltságot. A tiltás módja pedig a látás tiltása volt. Így például az Új-Hebridák egyikén, a Leper-szigeten, ahol a nővér és fivér a szabadban találkoztak, a leánynak el kellett futnia, vagy elbújnia. Új-Kaledóniában, ha fivér és nővér találkoznak, a leány a csalitba menekül, s a fiú utána se nézve halad tovább (Freud 1990:38). De ugyanígy tilalom védi férj és anyósa találkozását. Vanna Lavában (Port Pateson) anyósa után nem megy végig a parton a férfi, míg lépteinek nyomát el

nem tüntette a dagály a fővényben. A zulukafferek erkölce megköveteli, hogy a férfi mindent megtegyen anyósa társaságának kerülése érdekében. Be nem lépne a kunyhóba, ahol az anyósa van, s ha találkoznak, egyikük félreáll, s az asszony elbújik a bokorban, a férfi pedig pajzsát tartja ábrázata elé. Ha nem térhetnek ki egymás elől, s az asszonynak nincs egyebe, amibe burkolózzék, legalább egy fűcsomót köt a feje köré, hogy ezzel eleget tegyen e szertartásnak (vö. Freud 1990:38).⁵

De megjelenik a szentség látásának tilalma egyes uralkodók esetében is, ahol az alattvaló számára tiltott dolog az urára emelnie a szemét, s csak lehajtott fejjel vagy teljes testével a földre borulva jelenhet meg királya színe előtt.

Teiresziasz is áthágott egy érvényes tabut. A látás *hübriszt*? Egyrészt alkalmas a *hübrisz* szó, mivel isteni tiltást hágott át, másrészt azonban mégsem pontos, hiszen magában a *hübrisz* szó meghatározásában is benne foglaltatik, hogy az ember saját önteltsége révén, magát istenekkel egyenrangúnak tartván lép át bizonyos tiltott szférákat. Teiresziaszra ez a második állítás nem igaz. Ő nem szándékosan, önhittsége révén hágta át a *látás tabuját*, hanem véletlenül. S látta, amit rajta kívül senki sem. Athéné fedetlen testét – a bölcsességet. Az érintetlen istennőt, aki minden hódítási kísérlet ellenére szűz maradt. Nietzsche a *Túl jön és rosszon* bevezetőjében így ír Athénére utalva: „Ha feltesszük, hogy az igazság egy nő – akkor azt kérdezi: nem alapos-e a gyanúnk, hogy... egyetlen filozófus sem értett a nőkhöz? [...] Annyi bizonyos, hogy nem hagyta magát meghódítani. A világbölcs lányalak ezt mondta magáról: Én vagyok mindaz, ami volt, ami van, és ami lesz, a ruhámat még egyetlen halandó sem lebbentette fel.” Devecseri Gábor *A meztelen istennő és a vak jövőmondó* című könyvében egészen új meglátásba helyezi az ókori történetet, mondván, hogy Athéné akarta, hogy meglássák, tudatosan csalta oda az ifjút, aki számára csak az első lépcsőfok volt, hogy meztelenül látta az istennőt. Ennél sokkal több történt... A „bölcsességgel való egyesülése” pedig olyan dolgokra nyitotta fel a szemét, melyeket más halandók továbbra se láttak, s ezért – nem értve őt – vaknak mondták (vö. Devecseri 1972).

Ám visszatérve az eredeti verzióra, rokonság fedezhető fel egy másik ókori mitikus alak sorsával: Oidipuszéval. Teiresziasz ifjúkorában vakult meg, Oidipusz pedig, ki anyját vette feleségül, legszebb férfikorára lett vakká. Mikor a szerencsétlen király kénytelen volt belátni, hogy anyja férjévé, gyermekeinek testvérévé vált, saját kezűleg fosztotta meg magát szeme világától. Itt ismét visszautalnék a törzsi incestustabura, egy olyan szentség áthágására, mely nem járhat büntetlenül. (Bár ott a község verte agyon, vagy kövezte halálra [a nővel egyetemben] a szabálysértőt [vö. Freud 1990:32], itt saját lelkiismerete szabta a büntetést, az önvakítást.) Ez volt a büntetése azoknak, akik olyasmit láttak, amit nem volt szabad megpillantani: Teiresziasz az istennőt vagy a szeretkező kígyókat, Oidipusz pedig az anyját (vö. Kerényi 1977:251). A megvakítás a testcsonkító büntetések (*poenae mutilantes*) egyik legitim neme is,⁶ mellyel gyakran a kémekeket, vagyis a tiltott dolgokat látni vágyókat illették.

Még két közismert ókori történetet szükséges megemlítenünk, ahol a látás tiltása s így a valamire való vakság parancsa lép érvénybe. Az egyik Orpheus története, aki olyan gyönyörűen tudott lantján játszani, hogy élőként megengedték, hogy lemerülve az Alvilágba visszahozhassa kedvese, Eurüdiké lelkét onnan. Csak egyetlen tabu volt számára: visszapillantani, látni az Alvilágban kedvesét, amint követi. Megszegte. Tabu – tiltás – megszegés.⁷

A másik elbeszélés: Lót története. Itt is a visszapillantás tiltása és megszegése elevenedik meg. Szodoma és Gomorra városából csak úgy menekülhettek, ha nem tekintenek vissza. Ez isteni parancs volt. Ezáltal szent tabu, melyet Lót felesége megszegett, s ezért bűnhődött. Láta, amit tiltott volt látni (vö. 1Móz 19,17; 19,26).⁸

Érdekes megfigyelni, hogy amint a szentség látásának tilalma, úgy gyakorta a profán láttatásának kötelezettsége is élt, például a nyilvános kivégzéseknél. Úgymond a rossz láttatása lépett érvénybe, a rossz elkerülése céljából. Vagy a gyermekeknél a halottlátás kötelezettsége, főleg falun. A halottat szántsándékkal sorolom a profán világhoz. A halál, a halott lelke és emléke szentség, azonban a halott maga, az élettelen test a profanitás része.

A saját vakság megélése

*„A sorshoz szóltam, s zúgolódtam hangosan:
– Vak isten!*

*vakon szövöd az élet tarka szőnyegét
és nem nézed, hol van visszája, hol szine?
Villogó éles tűdre tűzve szívemet
fonákul szótted szőnyegedbe.”*

(Babits: *A sorshoz*. Részlet)

Minden vallás lelki valóságok rendszere (Kerényi 1984b:269). A jó sok mint a görög vallás kulcsfontosságú szereplői mintegy az első hermeneuták is voltak, „dekódolói” az isteni jeleknek. Teiresziasz különlegessége jósként abban rejlett, hogy a jelenre vak volt, de a jövőbe látott. Egy olyan jósról van szó, akire igaz, hogy a jelenben él, de jelenre nem lát, és ugyan a jövőben nem él, de csak jövőt lát. Az istenek örök életűek, „mindig vannak”. Ami mindig van, az pedig időn és léten kívül helyezett. De ami időn és léten kívül helyezett, azt egy földi halandó nem értheti meg, csak elfogadhatja. Kivéve az istenek kiválasztottjait. A görög jók szó is azt jelenti: 'Istennek szentelt' (Kerényi 1984a:120). Ők azok, akik a fenoméneket (jelenségeket) megfejtik, s a jelenségekhez jelentéseket kapcsolnak. A jövő maga is szent szféra. A halandók számára titok. Számunkra a jelen s bizonyos mértékben a múlt adatott. Nincs hatalmunk a jövőre nézve, azt az istenek alakítják. S pont ezen ismeretlensége és hatalmunkon kívüli volta következtében lép fel a Rudolf Ottó által meghatározott két alapkategória: a *mysterium fascinans*, az ismeretlen felcsigázó rejtelmessége és az ezzel egyetemben ható *mysterium tremendum*, vagyis az embert rettegésben tartó hatása, melyek a *das Heilige* alapvető feltételei.⁹ Azáltal, hogy Teiresziasz ilyen szakrális szférába nyer bebocsátást, egy köztes pozícióba kerül. Már nem emberi hatalma van, és még nem isteni. Kapocs, híd, mely biztosítja a földi és az égi közötti átjárást. Ám bizonyos szempontból olyan különleges teljesség megtestesítője, mely az istenek fölé emeli. Hétévesen ütötte agyon a nőtény kígyót, s aztán hét évig női alakban, majd hét évig férfialakban élt tovább, s a hetes mint misztikus teljességet felölelő szám folytatódik abban, hogy hét emberöltőnyi életet kapott ajándékba az istenektől. S itt nem is a hetes számra szeretném felhívni a figyelmet, hanem egy olyan vonására, mely nemhogy az emberek

között, de az istenek előtt is kiemeltté tette. Ez pedig hermafroditizmusa. A görög istenek is vagy férfiak, vagy nők. Nem más, mint Zeus és Héra kér tőle segítséget, mint pártatlan, tőlük, isteneknél többet tudótól. Kétneműsége nem devianciát, hanem a komplexitást és a teljességet szimbolizálja, ahogy Siva is egyszerre testesít meg férfi- és női jegyeket is, vagy a körbe foglalt jin és jang tökéletességét sem a két különálló más, hanem az egység adja, mely immár magában foglalja az ellentéteket, teljességgént egységbe kovácsolva azokat.

De mit jelentett ez a vaksággal egybeszótt jóstehetség Teiresziasz számára? „Ott születtem, hol nem kellett, azt vettem el, kit nem lehet, s megöltem, akit nem szabad!” – ez Oidipusz életének summája (Agárdiné Malek 2000). Teiresziaszé pedig így hangozhatna: oda mentem, ahová nem lett volna szabad mennem, megláttam, amit nem lett volna szabad látnom, és lettem, ami soha nem akartam lenni... Számára átok volt a vakság adománya. Átok volt, hogy többet tudott és értett a világból, és nem egy emberéletet kellett túlélnie, hanem hetet. „Zeus atya – jajgatott – vagy rövidebb életet kellett volna, hogy adj, vagy csak annyi tudást, amennyit a közönséges halandóknak. Így, ahogy most van, igazán nem nagy megtiszteltetés számomra, hogy hétszer olyan sokáig élek, mint más emberek.” (Kerényi 1977:251)

Negatív jövőt igazul festeni az uralkodónak és alattvalóinak nem hálás dolog. Nevezetesebb jóslatai is nevezhetők inkább baljóslatoknak (lásd Szophoklész: Oidipusz, Antigoné, Euripidész: Bakkhánsnők, Homérosz: Odüsszeia). Nemegyszer reagáltak hasonlóképp Teiresziasz szavára, mint Oidipusz is: „Igazság? Van, de nem benned! Benned nincs, mert vak vagy, és füled és elméd éppolyan vak, mint szemed.”

Az egész Labdakida család átokkal terhelt sorsát tudta, megjósolta, hogy csak valaki önként vállalt halála mentheti meg Thébait, mire az egyik ifjú, Megareusz kioltotta saját életét. Oidipusz is az ő rávezetésével ébredt rá szörnyű tetteire, minek következtében megvakította magát. Maga a név, *Teiresziasz* is annyit tesz, hogy 'gyötrődő'. Teiresziasz a „gyötrődő vak” alakja. Ő a köztes pozícióban lévő vak, akinek segítségével mindenki számít, ám ő maga sehová sem tartozik. Nem látó „látó” pozíciója emeli ki a társadalomból, és taszítja ki egyaránt.

Saulus (Paulus) vaksága

„Vak volt ugyanis a lélek, mielőtt Isten bevilágította, fényessé tette volna. A szem kétféle okból nem lát: vagy azért, mert sötétben van, vagy azért, mert vak. Isten a lélek fénye és tárgya. Ha Ő nem fényeskedik nekik, sötétben marad, látása hiába éles. A bűn állapotában, vagy ha figyelmét másra irányítja a lélek, vaknak nevezhető. Isten fénye ha rásütne is, vaksága miatt nem látna [...] Egyedül Isten képes arra, hogy fölnyissa szemét.”

(Keresztes Szent János 1992:187,190)

A vakság jelentése és funkciója

Ejtsünk néhány szót arról, hogy miként értelmezhető, mit is jelent Saulus vaksága. A vakság az ő esetében egyenlő a hitnélküliséggel, a későbbi látás pedig az istenlátással vonható párhuzamba. Látni ez esetben azt jelenti: hinni. A látáshoz kell a fény, a fény az Isten. Így a vakság nem más, mint a lélek sötétsége, Isten nem látása. A saját vaksága pedig csak átmeneti időszak – mondhatni, Purgatórium – hajdani és „jelenlegi” élete között. A vakság megtisztulás – csak megtisztulva léphet a hit világába. A vakság maga az út a cél – Isten – eléréséhez. Saulnak látnia kellett ahhoz, hogy lásjon. Látnia az Úr fényességét. És Saulnak vakká kellett lennie ahhoz, hogy lásjon, hogy láthassa az Úr fényességét.

Megvakulás: okok és változatok

„Vak volt a lélek, mert más dolgokban is élvezetet talált. Az ész szerinti, felsőbb érzékelés vakságát az érzéki vágy okozza, hályogként, ködként vonja be az értelem szemét és megakadályozza ezzel annak látóképességét. Isten gazdagságának és szépségének nagyszerűségét ez a hályog előlük eltakarja.”

(Keresztes Szent János 1992:187)¹⁰

Saulról szól ez a fejezet. Az emberről, kinek neve Pál apostol lett. Arról a Saulról, aki üldözte és irtotta a keresztényeket, és arról a Saulról, aki a kereszténység nagy terjesztője és védőbástyája lett. Egy másik tékozló fiúról, egy eltévelyedett s később megtért bárányról. Pálfordulás a damaszkuszi úton: Apostolok cselekedetei IX. rész: a megtérés – de hogyan?

Saulus Damaszkuszba indult, hogy a főpaptól követelt felhatalmazólevéllel elhurcolhassa Jeruzsálembe a damaszkuszi zsinagógában talált keresztény férfiakat és asszonyokat. „És a mint méne, lón, hogy közelgete Damaskushoz, és nagy hirtelenséggel fény sugárzá őt körül a mennyből: És ő leesvén a földre, halla szótát, mely ezt mondja vala néki: Saul, Saul, mit kergetsz engem? És monda: Kicsoda vagy, Uram? Az

Úr pedig monda: Én vagyok Jézus, a kit te kergetsz. Nehéz néked az ösztön ellen rúgódoznod. [...] Felkele azonban Saulus a földről; de mikor felnyitá szemeit, senkit sem látá: azért kézenfogva vezetétek be őt Damaskusba.” (ApCsel 9,3–5; 9,8)

Így találjuk meg a Bibliában először írott formában a „pálfordulást”. Ám továbbblapozva kiderül, hogy még kétszer kerül szóba ugyanez a történet. Mindkétszer Pál tolmácsolásában. Elsőként a zsidóknak meséli el, akik meg akarják őt ölni, másodsor pedig Agrippa királynak, minek következtében felmentik a börtön alól. A három verzió nagyjából lényegi különbségek nélkül íródott olyan apróbb eltérésekkel, miszerint akik Saullal voltak: 1. „A vele utazó férfiak pedig némán álltak, hallva ugyan a szót, de senkit sem látva.” (ApCsel 9,7); 2. „A kik pedig velem valának, a világosságot ugyan látták, és megrémültek; de annak szavát, a ki velem szól vala, nem hallották.” (ApCsel 22,9). Ám történetünk szempontjából ez mellékes. Sokkal érdekesebb a megvakulás okát megvizsgálni. Mondhatjuk-e ismét, hogy Saul megvakulásának közvetlen oka egy tiltott szentség, Isten, jelen esetben Jézus meglátása lehetett? De megvakult-e Magdolna vagy Tamás, vagy Péter vagy bárki más, csak mert látta Jézust, csak mert megjelent nekik Jézus? Nem. Jézus látása nem volt tabu. Főleg, hogy szándékosan jelent meg Saulnak.

Mikor nem lát az ember? Egyrészt akkor, ha sötétben van. Ám nagyon fontos, hogy akkor sem, ha olyan erős fény süt a szemébe, mely elvakítja. Nem csak a sötétség okoz vaktságot! Pál így meséli: „Délben látám az úton, király, hogy mennyből a napnak fényességét meghaladó világosság sugárzott körül engem és azokat, kik velem együtt haladnak vala.” (ApCsel 26,13) És Saul megvakult. Mert látta Istent. Teiresziasz megvakult, mert látta az istennőt. De még egyszer hangsúlyozom: bár mindkettejük megvakulásának oka egy-egy istenség látása volt, de az egyik esetben a látással egybekötött tiltás, másik esetben pedig az Isten lényéből fakadó vakító fény okozta a látás elvesztését.

Érdekes annak összevetése, ahogyan egyes festők feldolgozták a megtérés pillanatát. Lelio Orsi *The conversion of Saint Paul*¹¹ (Derrida 1990:113) című képén maga Jézus jelenik meg az égben mennyei világosság közepette, a lóról leesett Saul pedig a földet nézi. Laurent de la Hyre, a híres párizsi festő hasonló című képén¹² (Derrida 1990:114) ketten vannak, akik az égbe néznek egy pontra, ketten látnak egy látomást: Saul és a lova. S végül Caravaggióknak a Santa Maria del Popolóban található festménye (Derrida 1990:115) talán mind közül a legérdekesebb, mert Saul ugyan az égbe tekint a földön heverve, és két kezét az égre tárja, ám szeme csukva van.

Miért vakult meg Saul? A miérte logikusan egy okozati érvelés lenne megfelelő, ám jelen esetben az ok: egy cél – Isten célja. Isten megvakította Sault, mert „[...] mert ő nékem választott edényem, hogy hordozza az én nevemet a pogányok és királyok, és Izrael fiai előtt. Mert én [Isten] megmutatom néki, mennyit kell néki az én nevemért szenvedni.” (ApCsel 9,15–16) Egy keresztény mondja neki: „A mi atyánknak Istene választott téged, hogy megismerd az ő akaratát, és meglásd amaz Igazat, és szót hallj az ő szájából. Mert leszel néki tanúbizonysága minden embernél azok felől, a miket láttál és hallottál.” (ApCsel 22,14–15) A második elbeszélés szerint: „[...] mert azért jelentem meg néked, hogy téged szolgává és bizonyossággá rendeljelek úgy azokban, a miket láttál, mint azokban, a mikre nézve meg fogok néked jelenni; Hogy megnyissad szemeiket, hogy setétségből világosságra és a Sátánnak hatalmából az Istenhez térje-

nek, hogy bűneiknek bocsánatát és a megszenteltettek között osztályrészt nyerjenek az én bennem való hit által.” (ApCsel 26, 16–18)

A keresztény Isten, aki mindent lát, akinek jelölője egy háromszögbe foglalt nyitott szem (érdekes egyezés, hogy az Egyiptomi fáraóknak, az istenkirályoknak hieroglif jelölője szintén a szem volt, és csak félve említem olyan modern megnyilvánulásait ennek a szimbólumnak, mint a Tolkien-féle *A gyűrűk urában* a minden gyűrűk fölötti, leghatalmasabb Úrnak a jelét, a nagy, fénylő szemet, mely elől nem lehet elbújni), elveszi egy ember szeme világát, hogy aztán majd tisztábban lásson. Mondhatni, „a nagy szem” nem engedi a kis földi szemeknek, hogy lássanak. Miért? Hogy aztán a szemek, melyek tudták, mit jelent a vakság s utána a látás, a többi vak szemet is felnyithassák. A hit terjesztése a cél és az ok.

Újralátás és kézrátétel szimbóluma

„Örökkön égő mécses,
érzékeim homályos
üregeit világod beragyogja,
mi vak volt, íme fényes,
tökéletes, világos”

(Keresztes Szent János:
Szerelem égő lángja. Részlet)

Saulus Damaskuszban „És három napig nem látott, és nem evett és nem ivott.” (ApCsel 9,9) Harmadnapon elment hozzá Anániás, akit az Úr küldött, „[...] és kezeit reá [Saulusra] vetvén monda: Saul atyámfia, az Úr küldött engem, Jézus, a ki megjelent néked az úton, melyen jöttél, hogy szemeid megnyíljanak és beteljesedjél Szent Lélekkel” (ApCsel 9, 17). De Saul már előre látta vakként látomásban, „[...] hogy egy Ananiás nevű férfiú beméne hozzá és kezét reá veté, hogy lásson” (ApCsel 9, 12). Tulajdonképpen ez a három nap az átmenet eddigi s ezután élete között. A megtisztulás, a purgatórium három napja. És harmadnapon egy új világ tárul fel előtte, egy feltámadás, egy új élet kezdete ez. Mondhatnánk „ismét”, ez esetben is: „és harmadnapon feltámad...”.

A vakság a megtisztulás időszaka, mely elvezet a megvilágosodásig – a hit világáig. (S mi más a csukott szemmel [kifelé vakon] végzett meditáció a buddhistáknál?) A szemszimbólum a felvilágosodás, az intellektuális befogadás jelképe (Hoppál et al. 1990:203).

Szem és kézrátétel. Nem elsőként jelenik meg a kézrátétel szimbóluma a tanulmányban. Érdekes összevetni, hogy míg Teiresziasz esetében a kézrátétel (Athéné által) egyenlő volt a szemvilág *eluevésével*, jelen esetben Saulusnak a kézrátétellel adják vissza a szeme világát. De a Bibliában sem elsőként fordul elő ez a jelenet. A jerikói vaknak Jézus ugyancsak a kezével adja vissza a látását (lásd Mt 20:29–34).

A buddhisták hite szerint az egyik legjelentősebb csakra a tenyereknél található. Úgy gondolják, hogy ezzel a csakrával lehet erőt adni, de erőt elvenni is. Többek között azért sem szokás keleten az európaiaknál honos kézfogás, mert félnek attól, hogy a

másik ember elveheti az energiájukat. Ezért is van, hogy meghajlással s csak saját tenyerük összeérintésével üdvözlik egymást.

A „fénytapasztalat” és belső látás

„Napként helyezkedik el Isten a lelkek fölött, hogy magát velük közölje.”
(Zsolt 127,1)

Bizonyos fényvel kapcsolatos tapasztalatok „kihozzák az embert profán univerzumából vagy történelmi helyzetéből, és egy minőségileg különböző univerzumba, egy teljességgel más, transzcendens és szent világba helyezik. [...] A Fény tapasztalata radikálisan megváltoztatja az ember ontológiai helyzetét, mert kinyitja előtte a Lélek világát. [...] A Fénnyel való találkozás törést okoz az egyén létezésében, mert leleplezi előtte – vagy most tisztábban látja, mint korábban – a Lélek, a szentség, a szabadság világát, röviden: a létezést, amely isteni alkotás, vagy Isten jelenlétével megszentelt világ. [...] Összegezve: egy bizonyos fénytapasztalatot vallási tapasztalatnak tartottak, mivel [...] a fényt az istenség, a lélek vagy a megszentelt élet kifejeződésének vélték” (Eliade 2002:117–118).

A belső, vagyis a lélek/szellem világa a fény világa, az isteni világ, az isteni Én, az ősteremtés világa. Ebből természetszerűen következik, hogy az emberi lélek elsődleges szemlélete és látása „befelé” irányult, és a „belső” volt. A kifelé fordulás egybeesik a bűnbeeséssel, az elanyagiasodással, a szellemvilágból való kizuhanással. Amikor az emberi lélek kifelé kezdett látni, tulajdonképpen a szellemmel ellenkező irányba nézett: az anyagi természet, a nehéz és durva világ felé – a sötétség felé. Amikor pedig az ember kifelé fordul, ez lényeg elsötétedésének eredménye: a belső elhomályosodás a kifelé fordulásban jelentkezik: a lélek elveszti önfényét, elsötétedik, s ebben a sötétségben való tapogatózást nevezik külső látásnak. Kifelé látni nem egyéb, mint befelé fénytelennek lenni: a belső fénytelenység pedig nem egyéb, mint az Égi Embertől való eltávolodás. Az emberi értelem az isteni fény nélkül nem lát egyebet, mint a külső világ dolgait, s a magasságok felé minél jobban elzárkózik, a látás és ismeret, a látás a világ és önmaga felé is annál inkább lezárul. A külső tehát sem nem a lélek, sem nem anyag, sem nem valóság, a külső: a sötétség (Hamvas 1987:158–159).

Ennek fényében nem csupán Saul háromnapi fizikális vaksága tekinthető vakságnak, hanem egész addigi élete, melyen a sötétség, az Isten-nélküliség s így a fénynélküliség uralkodott. A hit világára való vakság jellemezte Saul addigi életét. Ha elfogadjuk és összetartozónak nyilvánítjuk a *hit* és a *fény* fogalmakat, meg kell vizsgálnunk még egy kategóriát, mely talán első látásra áthúzza az eddigi konzekvenciát. Talán érdekes ezek után a *hitvakság* problematikájának felvetése, ha épp a hitet mint „látást” fogalmazzuk meg. Ha az ember csak egy pontot néz mereven, nem mondható-e vaknak? Ha csak egy pontot lát mereven, nem nyilvánvaló-e, hogy a többit nem látja? S ha a többit nem látja, nem nevezhető-e méltán vaknak? Isten a fényforrás, a nap. Aki számára nincs Isten, nincs nap, az sötétségben él, és nem lát. De aki csak a napba néz, az se lát, mert a nagy fény elvakítja. Ő a vakhitű. Csak az lát, aki hisz. Aki számára a nap létezik mint

fény, mely láttatja a földi dolgokat, csupán utat mutat, s nem oly vakmerő az illető, hogy belenézve megvakuljon. Csupán jelen van számára a nap. A hitnek csupán jelenléte jelenti a látást.

A népért, a nép nélkül?

Pál prófétált, jövendölt. Jövendölt, akár Teiresziasz is. Ám egy nagy különbséggel. Teiresziasz vakon látta a jövőt, Pál pedig látva látta a jövőt – igaz: volt vaksága tette ezt számára lehetővé. Míg Teiresziasznak a képességei voltak már-már isteniek, Pál nem egy esetben azonosították Istennel. Hitterjesztő útjai során többször találkozhatunk azzal a momentummal, miszerint Pált magát Istennek kiáltják. Miután megmarta egy vipera, „Azok [a körülállók] pedig azt várják vala, hogy ő meg fog dagadni, vagy nagyhirtelenséggel halva rogyik le. Mikor azonban sok ideig várták, és látták, hogy semmi baja nem lesz, megváltoztatva értelmüket, istennek mondják vala őt.” (ApCsel 28,6)

Egy másik alkalommal, mikor sántát gyógyított meg, a sokaság így kiáltott fel: „Az istenek jöttek le mihozzánk emberi ábrázatban! És hívják vala [...] Pált pedig Merkúriusnak” (ApCsel 14,11–12). A neki adott név, Saul is arra utalt, hogy „másoknál magasabb” lesz, a koraszülött gyermek azonban Paulus volt, azaz kicsiny... (Santala 2002:57). Pált sokan az idegen népek között félreértették, vagy nem értették, a zsidóságnál pedig a legnagyobb ellenállásba ütközött. Börtönbe akarták vettetni, halált kiáltottak rá. S Pál, kinek feladata a szemek felnyitása volt, így szólt a zsidókhöz: „Hallván halljátok, és ne értsetek; és nézvéen nézzetek, és ne lássatok! Mert megkövéredett e népnek szíve, és füleikkel nehezen hallanak, és szemeiket behunyják; hogy szemeikkel ne lássanak” (ApCsel 28,26–27). A nép nem akart látni, és nem akart hallani. Becsukta szemét és fülét, s Pál szemében ez volt a bűne.

Önkéntelenül is felötlik vízióbeli hasonlóság révén a buddhista hitvilágból ismert „három majom” szimbólum, melynek jelentése azonban egy egészen másfajta, ellentétes mentalitást tükröz. Vadjra tanítása szerint, ha nem látunk, nem hallunk, és nem beszélünk, akkor a baj elkerül minket. A majmok név szerint: Mizaru (eltakarja a szemét), Kikazaru (eltakarja a fülét) és Iwazaru (eltakarja a száját). Japánul a „nem látok, nem hallok, nem beszélek” mondás tehát így néz ki: „mizaru, kikazaru, iwazaru” (Három bölcs majom 2006).

De eltekintve Vadjra tanításától, miszerint épp az a bölcs, ki nem lát, nem hall, és nem beszél, a zsidók nem akarták látni, és nem akarták hallani Pált, ki így végül a pogányokhoz fordult, és pogányokat térített. Így kapta a nevet: a „pogányok apostola”.¹³

Átmeneti vakságról van szó, mindössze három napon át. De ez a három nap egy új kapu megnyílását jelenti, egy szakadást, egy merőben új élet kezdetét. Közvetítő lett Isten és ember között. Egy kapocs – akárcsak Teiresziasz maga is. Purgatórium ez a három nap – ahogyan azt fentebb írtam –, megtisztulás, előkészület.

A mitikus beavatás fenomenjeivel vonható párhuzamba Saulus Paulusszá válása. A neofita¹⁴ leveti előző, profán, még nem „újjászületett” életét, s egy új, megszentelt létezésben ébred újjá, s ezáltal olyan létmódba kerül, amely lehetővé teszi a megismerést, a tudást. A beavatás szellemi beérést jelent, és az egész emberiség vallástörténetében mindig ugyanezzel találkozunk: a beavatott az, aki megismerte a misztériumokat, az aki valamit megtud (Eliade 1987:178). Ahogyan a természeti népeknél a beavatandó személy visszavonul a kozmikus éjszakába, sötét dzsungelbe vagy az anyaölt és embrionális állapotot szimbolizáló sötét kunyhóba, úgy Saulus esetében ez a sötétség vakságában nyilvánul meg. A sötétség pedig a túlvilágot, az alsó világot jelképezi, a misztikus halált. S ez a halál minden újjászületés elsődleges feltétele. A csonkítások is halálszimbólumok. Jelen esetben nem ujjpercek levágásáról, cirkumcízioról vagy fogkitépésről van szó, hanem a szemek csonkításáról.

S ha megtörtént a beavatás a testcsonkítás által, a sötétség által, mely jelenti egyaránt a halál feketeségét és a halál utáni megfogant embrióállapot anyaméhben tapasztalt sötétségét, jöhet az újjászületés, az újra fényre jövetel és természetesen az új név adása az immár új embernek. Saulusból a pogány, keresztényüldöző testi emberből újjászületik a keresztény hívő és kereszténységet terjesztő szellem embere, aki a keresztségben, a beavatásban a Paulus nevet kapja. Tehát a beavatási eljárásban a halál jelképrendszerét szinte mindig a születés jelképrendszere kíséri; ebben az összefüggésben a halál a profán, a nem megszentelt létmódon, a vallási dolgokról mit sem tudó és szellemileg vak „természeti ember” életmódján való túllépést jelenti. A beavatási misztérium a neofita előtt fokról fokra fedi fel a létezés igazi dimenzióját, s ez a beavatás vezeti be a szentségbe (vö. Eliade 1987:177–181).

De hogyan élte meg Pál ezt a szerepváltozást? Elfogadta, átadta magát, és hittel vállalta, mígnem mártírhalt halt hitéért. Nem átok. Áldás? Isten így fogalmaz: „nehéz néked az ösztön ellen rúgódzkodni!” (ApCsel 9,5) Nehéz neked a kereszténység ellen tenni, mikor legbelül magad is keresztény vagy. Rá akarja ébreszteni Saul, hogy ki is ő valójában? Csak segít Saulnak Pállá lennie? Érdemes néhány szót szólni Mészöly Miklós *Saulus* című regényéről. Egészen új megvilágításba helyezi Saulust, a saját maga ellen küzdő, őrlődő embert, ki párhuzamba állítható a regényben szereplő másik alakkal, a vakká lett koldussal, ki elveszett báránya keresésére indult a sivatagban. Csak ment nap nap után, és „nem is gondolt rá, hogy a nap kiégette szemét. De azért mégis látott... az anyajuhot.” (Mészöly 1990:130) S Pál ugyanígy. Báránya, Jézus üldözésére indult, s bár megvakult a fénytől, mégis látott. Beleégett Jézus képe, Jézus keresése, a hit maga. Isten ezt mondja Anániásnak: „Kelj fel és menj el az úgynevezett Egyenes utcába, és keress föl a Júdás házában egy Saulus nevű társusi embert, mert imé imádkozik.” (ApCsel 9,11) Úgy vélem, hogy nem csupán véletlen egybeesés Saul

„Egyenes utczában” való kerestetése. A helyes út, az egyenes út a hit útja a Biblia poétikájában. Nem áldás. Inkább sors, végzet, melyet hittel tudott elfogadni és tenni, és terjeszteni.¹⁵ Vaksága által nyert istenlátása tette szentté¹⁶ és mártírrá.¹⁷

Befejezés

A különböző társadalmakban nem ugyanúgy lát az ember (Kulcsár Szabó 2003:10). S a különböző kultúrákban nem egyféleképpen vak az ember. Bár az irodalom által szemléltetett vakságok fikciós eredetüknél fogva csak részben szolgálhatnak releváns eredményekkel a társadalomtudományok – s így az antropológia – számára, az irodalomtudomány szempontjából azonban éppen ez a „poétikai többlet” az, amely igazán érdekes vizsgálódásokra ad okot, s melyhez viszont érdemben tud hozzátenni az antropológia, megnyitva az interkulturális rávilágítások és értelmezések holisztikus horizontját.

A *nervus opticus* (látóideg) durván tizennyolcszor annyi információt közöl szemünkkel, mint a hallóideg. Nagyon valószínű azonban, hogy nem kevesebb mint ezerszer hatékonyabb az információgyűjtésben, mint a fül (Hall 1975:78). Ám a dolgozatban vizsgált két alanyuk éppen látószerve nem működik, de ez a hiány pótlódik bizonyos más készségek kifejlődésével, melyekre nyelvünk paradox módon ugyancsak a *látás* szót használja. A vizsgált személyek nem születésüktől fogva vakok, hanem mindketten megvakultak, vakká lettek. Ez a „vakka levés” – mint írtam – pedig együtt járt bizonyos típusú látással is, egy olyan képességgel, melynek addig nem voltak birtokában, és amely valamiféle transzcendens többletlátással ajándékozta meg őket. Ez a többletlátás pedig szakrális szférákba vezet, mely mindkettejükénél megtalálható, ám nem ugyanazt jelöli, s nem egyféleképpen nyilvánul meg. Teiresziasz vaksága az átlagember számára kifürkészhetetlen, „a szent jövő” látásának képességével jár együtt, melyet büntetésként kap, és átokként él meg. Paulusnak háromnapos vaksága nyitja fel szemét az istenlátásra, háromnapos vaksága teszi képessé látni, azaz hinni. Isten fénye szolgáltatja a látáshoz szükséges fényt számára.

Hiszem, hogy az irodalom egyfajta tükör, melyben ember és kultúra tükröződik vissza. Úgy vélem, hogy kulturális jegyek beemelésével érdemben tágíthatók az értelmezés horizontjai, s ha nemcsak az irodalom, hanem „irodalom és antropológia szemeüvegén” át is belenézünk abba a bizonyos „tükörbe”, akkor gazdagabb képet láthatunk, s olyan többlettel gazdagodunk, mely mindkét tudomány számára figyelemre méltó megfigyelésekről számolhat be.

Nyilvánvalóan a tükörbe tekintő tisztában van avval, hogy a tükörben saját magát látja, ám ha mindenki ugyanazt látná, akkor nem lenne miről beszámolni. Ezenkívül az irodalomra mindenképp érvényes, hogy olyan terület, ahol a recepció eseménye által határolt tapasztalás folyamatos és lezárhatatlan „alkudozásban” van önmagával (Hárs 2004:160).

Az irodalom nem egy lezárt tárgykörű diszciplína. Önmagát korlátozná, ha az lenne. Pontosan ez a lezáratlanság adja meg az irodalomnak s egyben a kulturális antropológiának is azon felszabadító s egyben zavarbaejtően tág terét, melyben megmutathatja ezer arcát.

JEGYZETEK

1. Valójában nem a különböző receptorok válnak fizikálisan kifinomultabbakká, hanem amennyiben egy érzékszerv megszűnik, a területén feleslegessé váló figyelemkoncentráció tevődik át más érzékszervekre.
2. Az irodalomtudományok kultúratudományokká való „tágulásáról” a hazai irodalomtudomány közvéleményét (sajnos némiképp visszhangtalanul) elsőként Szegedi-Maszák Mihály értesítette. A kilencvenes évek irodalomtudományában az inter- és transzdiszciplináris kitekintés háttérbe szorította a korábbi módszertani vitákat. Míg ez utóbbiak a diszciplína belső egységére irányultak (és általában rosszul végződtek), a *cultural turn* jegyében álló elméleti tájékozódásnak eleve a sokféleséggel van dolga, melynek vannak előnyös és hátrányos vonatkozásai is (vö. Hárs 2004:137).
3. Az irodalmi antropológia fogalomkészletének megalkotása során meghatározóan fontosak a fikatív és az imaginárius fogalmak. A *fiktív* a tudat egyfajta működési módja, mely a világ bizonyos létező változataiból táplálkozik. Így egyfajta határátlépő aktussá válik, mely azonban nem veszíti szem elől azt, amin túllép. Az *imaginárius* pedig nem rendelkezik önálló intencionalitással, hanem működtetőjének igényei szerint rá szabott szándékok vezérlik (Iser 2001:11, 18).
4. Lásd még Radcliffe Brown 2004:119–135; Frazer 2002:136–155.
5. Habár Freud tudományos munkásságának relevanciája nem minden esetben kétséget kizáró, munkásságának jelentősége vitathatatlan.
6. *Megvakítás* szócikk (Révai 1911–1935:13/551).
7. Az érdeklődő olvasó figyelmébe ajánlom Rilke *Orpheus, Eurydike és Hermés* című versét, melyben meghökkentően új világításba helyezi az alvilági jelenetet (Rilke 1983:165–175).
8. A tanulmányban a bibliai idézetek forrása: Szent Biblia. Azaz: Istennek az Ó és Új testamentumában foglaltatott egész Szent Írás. Károli Gáspár, ford. Budapest: Brit és Külföldi Biblia-Társulat, 1927.
9. Vö. Rudolf Otto *A szent című* könyvével (Otto 1997).
10. Hasonló szimbolika húzódik meg Augustinus *Vallomásának* néhány sorában is: „Harcolok szemem kísértései ellen, hogy beléjük ne bonyolódjak lábam, amíg utadon Feléd ballagok. Hozzád emelem lelki szememet, hogy »lábamat te húzzad ki a tórból«.” (Augustinus 1982:326)
11. A Louvre-ban található kép.
12. A Louvre-ban található kép.
13. Három missziós útja: Kis-Ázsiában, Görögországban és Macedóniában. Részt vett az Anyaszentegyház első apostoli zsinatán, amely nagy jelentőségű volt, mert döntése alapján a zsidó vallási törvények többé nem kötelezték a pogányságból megtért keresztényeket. Ezután az egyház nagy lendületet vehetett a pogányok keresztény hitre térítésében.
14. Valamely vallásra újonnan áttért személy.
15. Szent Pál apostol nem ragyogó tehetsége vagy ügyes missziós stratégiája révén lett az evangélium egyik legnagyobb hirdetőjévé. Ellenfelei szerint a fellépése gyatra, a beszéde pedig erőtlen volt (2Kor 10:10).
16. XVI. Benedek pápa jubileumi Szent Pál-évet hirdetett meg 2008. június 28-tól 2009. június 29-ig az apostol születésének 2000. évfordulója alkalmából.
17. Azt is tudjuk Szent Pál életéről, hogy Jeruzsálemben letartóztatták, börtönbe zárták, majd Rómába küldték, mert római állampolgárként fellebbezett a császárhoz. Ottani házi őrizetéből kiszabadulva a hagyomány szerint az akkor ismert világ végső határáig, a mai Spanyolországig is eljutott, majd ismét börtönbe került, és a Néró-féle keresztényüldözés vértanúja lett. Ez a Krisztus születése utáni 67. évben történt, egy napon Szent Péter apostol vértanúhalálával.

IRODALOM

AGÁRDINÉ MALEK ZSUZSANNA

2000 Oedipus és Elektra komplexusa. Internetcím: <http://www.c3.hu/~thalassa/200023/muhely/10-malek.htm>. (Letöltés: 2010. március 6-án.)

AUGUSTINUS, AURELIUS

1982 Vallomások. Budapest: Gondolat.

CLIFFORD, JAMES

1999 Bevezetés: Részleges igazságok. *Helikon* 65(4):494–513.

CRAPANZANO, VINCENT

1999 Hermész dilemmája: A szubverzió álcázása az etnográfiai írásban. *Helikon* 65(4)514–540.

DERRIDA, JACQUES

1990 *Memoirs of the blind: the self-portrait and other ruins*. Chicago: The University of Chicago Press.

DEVECSERI GÁBOR

1972 *A meztelen istennő és a vak jövőmondó*. Budapest: Magvető.

ELIADE, MIRCEA

1987 *A szent és a profán. A vallási lényegről*. Budapest: Európa.

2002 *Okkultizmus, boszorkányság és kulturális divatok*. Budapest: Osiris.

ERŐSS LÁSZLÓ – ZÁNKAI GÉZA

1990 *Álomfejtők szótára*. Debrecen: Natura.

FRAZER, JAMES GEORGE

2002 *Az aranyág*. Budapest: Osiris.

FREUD, SIGMUND

1990 *Totem és tabu*. Budapest: Göncöl.

HALL, EDWARD TWITCHELL

1975 *Rejtett dimenziók*. Budapest: Gondolat.

HAMVAS BÉLA

1987 *Scientia Sacra*. H. n.: Hamvas Béla örököse.

HÁROM BÖLCS MAJOM

2006 *Három bölcsmajom*. Internetcím: <http://gportal.hu/gindex.php?pg=1885475&PHPSESSID=8276421410dc6e0b335c57bb9acee9bc>. (Letöltés: 2006. szeptember 6-án.)

HÁRS ENDRE

2004 *Én – túl a nyelven: irodalom, antropológia, kultúra. In Én – túl a nyelven: irodalom, antropológia, kultúra*. Hárs Endre, szerk. Budapest–Szeged: Gondolat – Pompeji Kör.

HOPPÁL MIHÁLY

2005 Sámánok Euráziában. Budapest: Akadémiai Kiadó.

HOPPÁL MIHÁLY – JANKOVICS MARCELL – NAGY ANDRÁS – SZEMADÁM GYÖRGY

1990 Jelképtár. Budapest: Helikon.

HUIZINGA, JOHAN

1990 Homo Ludens. Szeged: Universum.

ISER, WOLFGANG

2001 A fiktív és az imaginárius: Az irodalmi antropológia ösvényein. Budapest: Osiris.

KERÉNYI KÁROLY

1977 Görög mitológia. Budapest: Gondolat.

1984a Halhatatlanság és Apollón-vallás. *In* Halhatatlanság és Apollón-vallás. Ókortudományi tanulmányok. Kerényi Károly, szerk. Budapest: Magvető.

1984b Valláslélektan és antik vallás. *In* Halhatatlanság és Apollón-vallás. Ókortudományi tanulmányok. Kerényi Károly, szerk. Budapest: Magvető.

KERESZTES SZENT JÁNOS

1992 Keresztes Szent János összes versei és válogatott prózája. Budapest: Európa.

KISS NOÉMI

2003 Antropológia az irodalomtudományban és irodalom az antropológiában. *In* Antropológia és irodalom. Egy új paradigma útkeresése. Biczó Gábor – Kiss Noémi, szerk. Debrecen: Csokonai.

KULCSÁR SZABÓ ERNŐ

2003 Költészettörténet és mediális kultúrtechnika. *In* Történelem, kultúra, medialitás. Kulcsár Szabó Ernő – Szirák Péter, szerk. Budapest: Balassi.

MAQUET, JACQUES

2003 Az esztétikai tapasztalat. Debrecen: Csokonai.

MEREDITH, SUSAN

1996 A világ vallásai. Budapest: Park.

MÉSZÖLY MIKLÓS

1990 Saulus. Budapest: Pont.

NÉMETH LÁSZLÓ

1958 Társadalmi drámák. Sámson. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.

OTTO, RUDOLF

1997 A szent: az isteni eszméjében rejlő irracionális és viszonya a racionálishoz. Budapest: Osiris.

RADCLIFFE-BROWN, ALFRED REGINALD

2004 Struktúra és funkció a primitív társadalomban. Debrecen: Csokonai.

RÉVAI

1911–1935 Révai nagy lexikona. Budapest: Révai Testvérek.

RILKE, RAINER MARIA

1983 Rainer Maria Rilke versei. Budapest: Európa.

SANTALA, RISTO

2002 Pál apostol – Saul rabbi. Az ember és a tanító a zsidó források fényében. Budapest: Bridge Mission Society.

TAKÁTS JÓZSEF

2004 A Kulcsár Szabó-iskola és a „kulturális fordulat”. A Történelem, kultúra, medialitás című kötet kapcsán. Jelenkor 47(11):1165–1177. Internetcím: <http://jelenkor.net/main.php?disp=-disp&ID=667>. (Letöltés: 2010. március 6-án.)

ANNA KUNT

“Eye instead of eye”

The paper examines the phenomenon, the symbolism and the hermeneutics of blindness through the figures of the mythological Teiresias and the biblical Saulus from a littero-anthropological point of view. These two figures are special so far as their disability of sight is compensated by the sight itself. They get the ability of vision instead of eyesight. The essay focuses on the major problematique of the ability of sight while being blind and of the ability of seeing the non-viewable. If athropology is the 'discipline of strangeness' then in this case the examined stranger is the text. People are not evenly blind in different cultures. Although the cases of blindness illustrated in literature offer only partial outcomes to anthropology due to their fictional origin, just this 'poetic excess' warrants literature to interesting researches, to which anthropology is able to add on its merits.